

Východní otázka 1897–1907 a Ilindenské povstání

Vítězstvím nad Řeckem na jaře 1897 a díky dohodě Ruska a Rakousko-Uherska z téže doby, kterou jsme naznačili v předcházející přednášce, v níž se jednalo o zachování status quo na Balkáně, překonali vládcové osmanské říše krizi z let 1894—1897 a prodloužili životnost své říše a režimu na dalších deset let. Ačkoli v závěru 19. století a na začátku 20. století vzrůstala v Turecku výroba např. technických kultur (průmyslových plodin) a zemědělského nebo i jiného průmyslu, ačkoli se rozvíjela stavba železnic, zvyšovala se těžba uhlí, nabýval na intenzitě zahraniční obchod a v souvislosti s tím došlo k růstu počtu obyvatelstva zejména pobřežních měst — a ačkoli v důsledku tohoto řekněme kapitalistického rozvoje docházelo ke změnám ve složení společnosti, neměly tyto změny takřka žádný vliv na politickomocenskou strukturu země a státu. Vznikající buržoazie v Turecku nenabyla toho postavení, které měla ve střední a v západní Evropě nebo v Rusku. Nejvlivnější podnikatelská část turecké společnosti, spojená se zahraničním obchodem nebo na něm závislá, totiž byla tvořena příslušníky netureckých národností: Řeky, Armény, Židy, ale i jinými a v neposlední řadě i slovanským obyvatelstvem. Příslušníci těchto národností tvořili značnou část i průmyslové buržoazie, odkázané na vnitřní trh. A tak se z řad této vznikající průmyslové buržoazie nerekrutovala vpravdě národní turecká buržoazie — nevznikla tak vlivná vrstva, která by měla důsledně vlastní národními zájmy protikladné zájmům velkostatkářů, na nichž zejména spočíval politický systém země, a dvorní kamarily.

Určité zrychlení kapitalismu v Turecku v období od konce 19. století nenapomáhalo dalšímu růstu domácího průmyslu a zemědělství proto, že většinu zisků proudila do zahraničních společností (viděli jsme v minulých přednáškách, že turecký bankovní kapitál byl ovládnut zvenčí) a že vůbec celá finanční správa státu byla vlastně v rukou cizinců. Osmanská říše byla v 90. letech především „anglickým trhem“: na zahraničním obchodu Turecka v polovině 90. let se podílela Velká Británie 43 procenty, pak následovalo Německo s 22—23% atd. V období od roku 1898 se zvyšovala v Turecku účast německého kapitálu, který tu založil „Společnost anatolských drah“. Cílem německého kapitálu a vůbec německé „orientální politiky“ bylo postavit tzv. „bagdadskou dráhu“ a zajistit si Turecko jako spojence proti Rusku a popřípadě i proti Anglii. Tomuto cíli sloužila i návštěva císaře Viléma II. v Turecku v říjnu 1898. Německý císař vystoupil v Damašku jako přítel sultána a „300 miliónů muslimů“. Stavba bagdadské dráhy se však ukázala pro Německo dost tvrdým oříškem. Ozvala se totiž nejdříve Francie, jejíž kapitál spravoval minule již také zmíněnou Otomanskou banku. Francouzští bankéři však nakonec volili cestu dohody s Německem a rozdělili si — Otomanská banka a „Die deutsche Bank“ — akcie bagdadské dráhy na 40 a 60 procent ve prospěch Francouzů. Stavba bagdadské dráhy vyvolala odpor také ve Velké Británii: Britští strategové vypočítali, že nejvýhodnější spojení bagdadské dráhy s Perským zálivem je u přístavu Kuvajt, a proto uzavřeli s kuvajtským šejkem tajnou dohodu proti Turecku.

Britské soupeřství s Německem na Blízkém východě neohrožovalo sultánovo postavení, zato posilovalo vztahy mezi Anglií a Ruskem, a dávalo tak postupně vzniknout spojenectví, které nakonec vyústilo v roce 1907 ve slavné Trojdohodě.¹ Konflikt s Kuvajtem v

¹ Tradiční spory mezi Británií a Francií, eskalující ještě v krizi na horním Nilu (1898), se podařilo vyřešit vymezením sfér vlivu a byly završeny 8. dubna 1904 spojeneckou smlouvou, nazývanou „Srdečná dohoda“. Smlouvou byla definitivně ukončena britská politika tzv. Skvělé izolace (Splendid isolation), charakteristická pro Británii prakticky po větší druhé půle 19. století. Politika skvělé izolace spočívala v nezávislosti Británie ve spojení s jinými mocnostmi a nezasahování do jejich vzájemných sporů především na evropském kontinentu a soustředění se na vlastní problémy. Británie se zásadně neúčastnila systému koalic utvářených ostatními evropskými velmocemi a místo toho se plně věnovala rozvoji svého zámořského impéria. Zároveň však svou silou udržovala celý systém mocenské rovnováhy v chodu a bránila jiným velmocem v dosažení dominance a ohrožení jejího impéria. Problémem se ukázalo až sjednocené a silící Německo. Období britské izolace definitivně skončilo uzavřením britsko-japonského spojení v roce 1902. Nedlouho poté uzavřela Británie

srpnu-září 1901 byl spíše lokální záležitostí. A sultánovi neuškodilo ani rusko-německé soupeření: Rusko bylo Němcům slabým soupeřem ve financích. Rusko se však cítilo popuzeno záměry turecké vlády stavět železnici směrem ke Kavkazsku. Ruská diplomacie si proto vynutila od Porty v březnu 1900 prohlášení, že v případě stavby železničních tratí v Malé Asii v pásmu přiléhajícím k Černému moři, pokud tuto stavbu nebude provádět turecká vláda sama, udělí koncese Rusku. Turecko si však bylo jisto: vidělo, že Rusko je zaměstnáno na Dálném východě a neobávalo se z jeho strany žádného nepřijemného překvapení

Nebezpečným se mohlo jevit Portě sblížení Bulharska s Ruskem. Bulharsko se totiž nevzdávalo nároků na Makedonii, naopak právě v letech 1898—1902 zesilovalo svou agitaci v makedonských vilajetech. Nicméně spojenectví Bulharska a Ruska, vyjádřené vojenskou konvencí v roce 1902, se nakonec týkalo jen Rakouska nebo Rumunska: ruská vláda si vyhrazovala, že smlouva „nemůže být namířena proti Turecku“.

Můžeme tedy předběžně konstatovat, že postavení Turecka, či přesněji řečeno Porty a osobně sultánovo bylo po roce 1897 z mezinárodního hlediska dost pevné a bezpečné. Abdul Hamid II. hodlal s pomocí německého kapitálu a jeho vojenských instruktorů upevnit svůj otřesený trůn jak proti pokračujícímu hnutí Slovanů v Makedonii nebo i proti Arménům a Arabům, tak i proti opozici z řad samých Turků. Po vítězství nad Řeckem přijal sultán dokonce titul „ghazi“ — nepřemožitelný, jakkoli vítězství nad mnohonásoben slabším, byť sebevědomým a „drzým“ nepřítelem, slávu titulu, jímž se pyšnil např. Mehmed Dobyvatel či Sulejman Nádherný, výrazně degradovalo. Pochybnosti o dalším možném setrvání Abdul Hamida na sultánském trůnu byly odstraněny. A v Evropě se opět ozvaly hlasy „o vojenské zdatnosti osmanského plemene“. Historik Josef Šusta ve své Světové politice později napsal, jak tyto hlasy přispěly k tomu, že se „Lstivý ukrutník z Yldiz-kiosku upevňoval v přesvědčení, že soustava jeho palácové despotie je přece jedině správný způsob vlády.“

Sultán, jak jsme ostatně již několikrát zdůraznili, měl nepřítele i přímo v řadách Turků, a to již od svého nástupu na trůn koncem srpna 1876. V prostředí intelligence — studentů, právníků, lékařů, techniků, žurnalistů, důstojníků a dokonce i úředníků — se šířila nespokojenost. V roce 1889 založili studenti vojenské lékařské školy v Cařihradě politický spolek „Osmanská jednota“ s cílem bojovat proti abdulhamidovskému režimu. Téhož roku začal pokrokový turecký činitel Achmed Riza-bej vydávat v Paříži časopis „Mešveret“ jako orgán protisultánovské opozice. Obě jmenované skupiny postupovaly později pod názvem „Jednota a pokrok“ v emigraci i doma společně: evropský tisk začal nazývat odpůrce sultána Abdul Hamida „mladoturky“. V roce 1902 se sešla v Paříži konference těchto mladoturků, na níž byl přijat program „decentralizace a soukromé iniciativy“. Počítalo se s tím, že v případě rozpadu osmanské říše bude možné s pomocí ze zahraničí udržet Turecko na federativních zásadách. Mladoturci sice získali pro své zásady a cíle i některé příslušníky netureckých národů, ale Arabové a hlavně Arméni a zejména Slované si zakládali nebo již měli své organizace. Neshody mezi mladoturky a také jejich program sám o sobě totiž nedávaly netureckým národům záruku a naději, že v budoucnu selepší jejich postavení a že budou respektována jejich přání. Jakkoli organizace netureckých národů s mladoturky, jak uvidíme, také spolupracovaly, poté, co se mladoturci dostali k moci se obavy, které od počátku byly v těchto spolicích silné, vbrzku potvrdily.

V období od konce 19. století bylo v turecké části jihovýchodní Evropy nejdůležitější hnutí nespokojenosti proti Porte v makedonských vilajetech. Zmínili jsme se již v předchozí přednášce o tom, že sociálníma politické vření v Makedonii bylo v letech 1895—1897 přikryto či zastíněno „arménskou otázkou“ a hlavně „krétskou otázkou“, resp. válkou turecko-

Srdečnou dohodu s Francií (1904). Následně se podařilo Británii a Rusku vyřešit konflikt ve Střední Asii (Afghánistán) a zejména v otázkách úžin, jak ještě uvidíme. Smlouvou z 31. srpna 1907 mezi Ruskem a Británií byl spojenecký blok Trojdhody v podstatě dotvořen. Tradiční nepřítelství z 19. století, jež vyústilo v Krymskou válku a britský tlak na anulaci Sanstefanského míru, tak bylo definitivně zapomenuto.

řeckou. Vítězství tureckých vojsk nad řeckými upevnily moc Porty v Makedonii. A tak turecká správa tížila nadále i po roce 1897 lid v Makedonii — v zemi, která byla důležitou spojnici ze střední Evropy do Turecka a Asie, která měla rozlohu asi 65 000 km² a v níž žilo asi kolem 2 mil. obyvatel (podle zprávy italského autora Carmela Melia z roku 1894 žilo v so luňském vilájetu 800 tisíc až milion osob, v bitolském 620 000 a ve skopském 640 000 osob. Soluň měla 150 000, Bitola 43 000, Skopje 35 000, Seres 30 000 a Prilep 25 000 obyvatel), jejíž města zaznamenávala koncem 90. let rychlý růst obyvatelstva a odkud rychle vzrůstal vývoz zboží do zahraničí. Přes to všechno byl, jak napsal opět oblíbený Josef Šusta „*Nešťastný kraj tří vilájetů — soluňského, bitolského a kosovského (skopského) — byl trvalým ohniskem povážlivého vření a drobných srážek, jež tu podněcovala bídná správa turecká svým útlakem křesťanského obyvatelstva.*“ Klidu nepřidala skutečnost — tak se tehdy soudilo v Evropě —, že „*se stupňovala činnost komitských tlup bulharských, srbských a řeckých*“, které se snažily silou získat to, co se nepodařilo pomocí škol či církevní příslušnosti (jak jsme také již zdůraznili, patřila větší část makedonských diecézí do jurisdikce bulharského pravoslavného exarchátu, nicméně cařihradský patriarchát se nevzdával a srkze něj pak také srbská autokefální bělehradská metropolie, jejíž biskupové působili zejména v severní části Makedonie, oficiálně pod jurisdikcí cařihradského patriarchátu.

Turecko si dokonce oficiálně stěžovalo v Sofii na to, že bulharská veřejnost i bulharské úřady pořádají ve prospěch komitského hnutí v Makedonii sbírky a že vláda podporuje i jinak toto hnutí. V roce 1901 si stěžovala u velmocí na hnutí bulharských ozbrojených čet v Makedonii také řecká vláda. Anglie tehdy napomínala bulharského knížete k větší zdrženlivosti a zároveň připomínala i Portě její povinnosti zlepšit státní správu v Makedonii, aby se mohlo čelit revolučnímu hnutí v zemi.

Zásah Anglie nepomohl ani v jednom, ani v druhém případě. Když se pak sultán Abdul Hamid II. obracel znovu v červnu 1902 na velmoci, aby vymohly na bulharské vládě rozpuštění makedonského výboru (viz dále), odpověděli mu stejně z Petrohradu i z Vídně a nepřímo i Paříže (prostřednictvím francouzského konzula v Soluni), že je především nutné zlepšit správu v Makedonii, provést tam důkladnou reformu soudnictví, zavést nový systém vybírání daní apod.

Sultán slíbil nápravu, ale komise, kterou jmenoval a která měla připravit provedení reformy, měla malé pravomoci u místních úřadů. A tak není divu, že sociální a národní vření v Makedonii pokračovalo. Stoupenci spojení Makedonie s Bulharskem dokonce vyvolali v září-říjnu 1902 povstání v Gornodžumajsku, které mělo vyprovokovat popřípadě i válku Bulharska proti Turecku. Ale ruská vláda dala tehdy na podzim 1902 Sofii na vědomí, že válku na Balkáně nemůže potřebovat. Téhož mínění byla i rakousko-uherská vláda. A tak se ministři zahraničních věcí obou států — hrabě Goluchowski a hrabě Vladimír Nikojajevič Lamsdorf (ministr v letech 1900–1906) — v prosinci 1902 sešli, aby domluvili společný rusko-rakouský postup v Makedonii anebo vůbec v Turecku. Oba ministři se pak dne 17. února 1903 obrátili na vládu Velké Británie — která krátce předtím rovněž vyslovila přesvědčení o potřebě ráznějšího postupu velmocí v makedonské otázce — s návrhem, navazujícím ostatně na návrhy francouzského konzula Louise Steega v Soluni: podle tohoto návrhu měl správu celé Makedonie převzít guvernér jmenovaný velmocemi, ochranu práv obyvatelstva mělo zabezpečit četnictvo složené z muslimů i křesťanů a vedené cizími důstojníky — a finanční správa měla být prováděna tak, aby výnos daní sloužil zájmům především země (a nikoli jen státu). Donucen velmocemi slíbil sultán slavnostním iradé z 25. února 1903 provedení reformy.

Ohlášení reformy, o jejíchž uskutečnění ostatně bylo možno pochybovat, ovšem přišlo pozdě. Vysvětlili jsme si již, že v letech 1893—1894 vznikla v Soluni makedonská revoluční organizace, jež dostala název „Vnitřní makedonsko-odrinská (drinopolská) revoluční organizace“ a která přijala program boje za osvobození a za uskutečnění autonomie

Makedonie a Drinopolska (Východní Trákie s centrem v dnešním Edirne – bulh. Odrin, Drinopol), a to bojem lidu všech národností žijících v tehdejších vilájetech turecké říše zahrnující tato území. Při zakládání této makedonské revoluční organizace se uplatňovaly bulharské či probulharské vlivy a snahy, ale od myšlenky spojení Makedonie s Bulharskem bylo upuštěno jednak z důvodů zahraničně politických (pokus o připojení Makedonie k Bulharsku by vyvolal odpor velmocí a i sousedních balkánských států) a také se uplatňovalo teritoriální nebo snad i nacionální vědomí makedonské svébytnosti.

Zakladatelé makedonské revoluční organizace — příslušníci inteligence — poznali za svých studií či za jiného pobytu v sousedních zemích i jinde v Evropě ideologii ruského nacionalismu a italského risorgimenta — a znali také evropské socialistické hnutí. Zatímco VMORO si dávala za cíl vybojovat autonomii Makedonie, a to bojem lidu všech národností žijících v jednotlivých vilájetech, a to v rámci osmanské říše, usiloval Vrchní makedonský komitét (proto označení „věrchisté“), založený v Sofii v roce 1895, o rozpoutání okamžitého ozbrojeného boje „bulharského lidu“ (formou čet-komitů) s cílem osvobodit Makedonii a spojit ji s Bulharskem. Také VMORO připravovala svou organizaci tak, aby měla v jednotlivých rajónech Drinopolska a Makedonie své ozbrojené síly, které by v příznivé chvíli vystoupily do boje proti turecké vládě. Podle okolností členové VMORO zdůrazňovali, že úkol „úplného osvobození politického a ekonomického“ musí provést „sám lid“ (cílem hnutí měla být autonomie Makedonie v rozsahu jejích etnografických a geografických hranic, boj měl být veden pod heslem „Makedonie Makedoncům!“ atd.). Makedonští revolucionáři považovali za své hlavní nepřátele nejen tureckou despotii, ale i rakouský a ruský imperialismus — a odmítali i „maloimperialistické“ záměry sousedních balkánských států na uchvácení částí Makedonie, respektive na rozdělení Makedonie mezi sebe. Krste Misirkov (1874–1926), jeden z tvůrců ideologie „makedonismu“, tedy přesvědčení o tom, že makedonští Slované, nejsou ani Bulhaři, ani Srbové a tím méně Řekové, ale jsou svébytným národem (a jenž také sestavil základy makedonského spisovného jazyka, který dotvořil až po druhé světové válce filolog Blaže Koneski), ve své knize *O makedonských záležitostech* (vyšla v Sofii v roce 1903 a vzápětí byla „jako projev makedonského separatismu“ bulharskými úřady zabavena a zničena, dochovala se pouze několik výtisků),² napsal: „*Jsem Makedonec a zájmy své vlasti si představuji následovně: nikoli Rusko a Rakousko-Uhersko jsou nepřáteli Makedonie, nýbrž Bulharsko, Řecko a Srbsko!*“

Vzor k příštímú státnímú zřídzení Makedonie či v Makedonii se hledal v poměrech ve Švýcarsku. Podle návrhů makedonských socialistů z roku 1898 mělo dojít k vytvoření „federativní republiky“ z vilájetů soluňského, bitolského, skopského a drinopolského. Správními jednotkami této „federace“ by byly kantony, které by si určily hlavní dorozumívací jazyky.

Program revolučních sil v Makedonii (VMORO a socialistická skupina) se dostával ve známost části západoevropské veřejnosti mimo jiné i tím, že Makedonci vydávali v Ženevě list „L'Effort“ a v Paříži „Le Mouvement macédonien“, a větší evropské časopisy měly na Balkáně i své vlastní zpravodaje. O útisku křesťanského či slovanského obyvatelstva v Makedonii se tedy v západní Evropě vědělo. Do vědomí evropské veřejnosti se však postupně od přelomu 19. a 20. století dostávaly skutečnosti z Makedonie a odjinud z evropského Turecka také v podobě, jež naopak mohly vyvolávat averze proti „řádění band“ v Makedonii, proti „balkánským zmatkům“ apod.³

² Knihu přeložil a zpřístupnil tak českému čtenáři Ivan Dorovský (K. Misirkov: *O makedonských záležitostech*, Brno 2012).

³ Četa jednoho z vůdců VMORO Jane Sandanského dokonce unesla americkou protestantskou misionářku Ellen Stoneovou, aby za ní získala výkupné, za něž by pak nakoupila zbraně. E. Stoneová se nakonec stala nadšenou propagátorkou VMORO a makedonské „věci“.

Sultánova ochota z února 1903 provést v Makedonii některé reformy neměla úspěch. V lednu 1903 rozhodl kongres VMORO v Soluni, aby bylo připravováno nové povstání v celé Makedonii. Upozornili jsme již, že od roku 1901 převažoval v VMORO vliv „věrchistů“, tedy zastánců připojení Makedonie k Bulharsku (když byla v roce 1901 zatčena řada vedoucích funkcionářů VMORO). Přípravě tohoto povstání, jehož datum bylo stanoveno na červenec-srpen 1903, předcházely nové boje ozbrojených čet na jaře 1903 na venkově. Ve městech se pak začalo pracovat i teroristicky: byly prováděny atentáty na úřady, banky a železnice. V Evropě se začalo již v březnu a dubnu 1903 psávat o „nových akcích makedonských komitů“ a o „novém povstání v Makedonii“ atd. Začátkem června 1903 se sice zdálo, že v Makedonii nastává „ticho“, ale byl to klid před bouří — před výbuchem ozbrojeného boje, který je znám jako Ilindenské povstání.

Už v posledním pětiletí 19. století „nebylo jiné země, o níž by se relativně více psalo a tisklo než o Makedonii“. Tak hodnotil ožehavost „makedonské otázky“ ve vědeckých diskusích o jazyce a životě v Makedonii, v zeměpisném a politickém poznávání této země Balkánu aj. pražský Slovanský přehled v roce 1901. To bylo řečeno v době, kdy v politickém zpravodajství evropského tisku ještě doznívala „otázka burská“, kdy se psávalo o Kubě a byla žhavá i „otázka arménská“. Od roku 1902 zpravodajství o Makedonii ještě více zesílilo a vyvrcholilo v létě 1903. První strany velkých i menších deníků a revuí ve všech evropských městech se tehdy zaplňovaly zprávami o Turecku, o Makedonii, o komplikacích v mezinárodních vztazích „kvůli Makedonii“ apod.

V červnu a na začátku července 1903 se tedy v Evropě vědělo anebo mohlo vědět, že se v Makedonii připravuje povstání a jaké má cíle. Povstalci vydali před zahájením povstání manifesty, a to jak k širší světové veřejnosti, tak i k vládám evropských států. Povstání v Makedonii začalo v bitolském okruhu dne 2. srpna 1903, podle juliánského kalendáře, jímž se řídili pravoslavní na Balkáně (a dodnes řídí srbská pravoslavná církev a cařihradský patriarchát) dne 20. července, tedy na den sv. Ilji (proroka Eliáše) — odtud název Ilindenské povstání – a začalo se rozvíjet velmi úspěšně. Součástí povstání bylo i ozbrojené vystoupení v jihozápadní Trákii (ve vilájetu drinopolském), které začalo 19. srpna (v „den přeměnění Páně“ — proto „preobraženecké povstání“ – v církevní slovanštině Preobraženie Gospodnje). V Trákii se povstalci udrželi v boji proti turecké přesile skoro celý měsíc. V Makedonii se boje protáhly skoro až do konce října 1903. Odhaduje se, že vláda nasadila proti povstalcům až na tři sta tisíc vojáků.

Manifesty makedonských povstalců a jejich boj proti turecké přesile vyvolaly velkou pozornost veřejnosti celé Evropy a také ve Spojených státech amerických. Vznikaly i výbory na pomoc Makedonie a Arménie (starší bylo hnutí „Pro Armenia“), které pořádaly protestní schůze, posílaly do Makedonie peníze atd. Hnutí v Makedonii podpořili v Rusku Tolstoj a Gorkij, ve Francii Anatol France, v Anglii Henry Brailsdorf a další a další. Práv makedonského lidu se tehdy zastaly přední evropské časopisy, na podzim 1903 byly projevy sympatií pro Makedonce či na pomoc Makedonii (nadále zároveň i na pomoc Arménům) organizovány jako společná mezinárodní akce. Dne 25. října 1903 byla svolána do Paříže mezinárodní konference, na níž zástupci z jednotlivých zemí referovali o akcích ve prospěch Arménů a Makedonců. Ozvaly se však i hlasy nesouhlasu a kritiky povstání v Makedonii: v Německu, Rakousku, Uhrách a jinde. Konzervativní kruhy habsburské monarchie byly pak pochopitelně zásadně proti jakýmkoliv revolučním hnutím. Pozoruhodné je, že negativní postoj k akci měla i tehdejší sociální demokracie, jakkoli v řadách makedonských povstalců bojovali i sympatizanti k sociálnědemokratickému hnutí, jako např. jeden z vojvodů, Jane Sandanski.

Povstání bylo ovšem poraženo, okolní slovanské státy byly velmocemi důrazně upozorněny, aby se do věci vojensky nemíchali. Byla to bezesporu hrdinská epopej, která ovšem neměla naději na úspěch. Nejznámějším bojištěm se stalo převážně cincarské město

Kruševo, kde byla prohlášena „kruševská republika“, která se udržela téměř čtrnáct dní před útoky tureckého „askeru“ (vojska). Dlužno ovšem podotknout, že povstání bylo omezeno pouze na několik oblastí v Makedonii a také se jej až na výjimky účastnilo pouze slovanské obyvatelstvo, a to ještě převážně ta jeho část, která se hlásila k bulharskému exarchátu. Mešlo tedy o povstání celomakedonské.

Východní otázka v letech 1904–1907

Tíživé důsledky porážky povstalců v Makedonii a jihovýchodní Trákií nespočívaly jen v tom, že bylo zabito kolem 9 000 osob a vypáleno 200 vesnic s 12 500 domy (takže bez přístřeší zůstalo na 70 000 osob) a že ze země uprchlo na 30 000 osob, ale i v tom, že i po říjnu 1903 pokračovaly turecké ozbrojené síly v „pacifikačních“ výpravách do center povstaleckých vystoupení a že se rozmohla opět činnost loupeživých band. Není divu, že slovanské obyvatelstvo odpovídalo obnovením hnutí ozbrojených čet.

Povstání v Makedonii, protiturecké nálady v Bulharsku a změna dynastie i politiky v Srbsku v květnu roku 1903⁴ — to vše vytvářelo nové napětí kvůli „východní otázce“. Na události v Makedonii reagovaly především Rakousko-Uhersko a Rusko, které se v říjnu 1903 dohodly (tzv. mürzstegská dohoda), že budou pokračovat v dosavadním společném postupu na Balkáně. Ačkoli zájmy obou velmocí byly dost rozdílné, považovaly obě země za vhodné pokračovat v závazcích z roku 1897. Zatímco Rusko bylo zaměstnáno na Dálném východě a nemohlo proto vést politiku aktivní podpory balkánských států proti Turecku, Rakousko-Uhersko se zase obávalo toho, že Rusko bude podporovat nového srbského krále Petra Karadjordjeviče, který dal brzy po červnu 1903 najevo, že chce provádět aktivní zahraniční politiku i směrem na jih — což se samozřejmě dotýkalo zájmů habsburské monarchie. Obě velmoci podnítily zákrok pěti velmocí v Cařihradu (Rusko, Rakousko-Uhersko, Itálie, Francie, Velká Británie) ve prospěch křesťanského obyvatelstva evropských vilájetů osmanské říše.

Sultán se k reformám zavázal v listopadu 1903. Po určitých odkladech bylo dosaženo dohody o jmenování Itala Di Georgia velitelem žandarmerie a o rozdělení jednotlivých sektorů, v nichž veleli důstojníci buď italské, rakouské či ruské nebo francouzské, anglické a německé. Porta však sabotovala provádění reform v civilní správě a v soudnictví. Generální guvernér Hilmi paša neměl dost prostředků ani pravomoci, aby mohl zjednat radikální nápravu. Turecké orgány se vymlouvaly na pokračující činnost komitů, proti nimž prováděly turecké vojenské posádky odvetná opatření. Zde je třeba znovu upozornit na to, že činnost komitů nebyla namířena jen proti turecké moci, ale že se vzájemně napadali stoupenci

⁴ V tzv. májovém převratu (28.–29. května 1903) byl důstojnickými spiklenci, jejichž jádrem byla nacionalistická důstojnická organizace Černá ruka, založená v roce 1901 (později známa zejména s přípravou atentátu na Františka Ferdinanda) brutálně zavražděn srbský král Aleksandar Obrenović se svojí manželkou Dragou. Mladý král byl bezdětný a tedy zároveň poslední výhonek vladařské rodiny Obrenovićů. Zejména jeho otec Milan připoutal Srbsko velmi těsně k Rakousko-Uhersku. To bylo mj. také trnem v oku rusofilských spiklenců. Za srbského krále byl parlamentem 4. června 1903 zvolen v té době šedesátiletý Petar Karađorđević, syn knížete Aleksandra, který v Srbsku vládl v letech 1842–1858 a vnuk vůdce protitureckého povstání z roku 1804 Karađorđe Petroviće, který byl také spřízněn s černohorským panovnickým rodem Petrovićů-Njegošů – byl ženat s dcerou knížete Nikoloy I. Zorkou, která ovšem v této době již byla po smrti. Jeho zvolení a následná orientace na Rusko zapříčinila ochlazení vztahů s habsburskou monarchií, které vedlo až k tzv. celní válce v letech 1905–1906. Ovšem ani představitelé jiných evropských zemí nebyli krvavým mocenským převratem nadšeni. Západní tisk událost ve svých vydáních odsoudil (britský list *The Guardian* dokonce napsal, že převratem Srbové dokázali, že jsou „horší, než Albánci“, o Srbech se začalo hovořit jako o národu „královrahů“). Své znechucení dal najevo i ruský velvyslanec v Srbsku. Rakousko-uherská a francouzská vláda dlouhou dobu uvažovaly, jak se mají k novému vládnoucímu rodu zachovat. Nakonec navrhli myšlenku bojkotu Srbska, a to do doby, než budou atentátníci odstraněni ze všech státních pozic. K této akci se později přidaly i další evropské země; ignorovaly jej pouze velvyslanci Řecka a Osmanské říše. Nicméně již v roce 1905 většina evropských zemí diplomatické styky se Srbskem obnovila.

Bulharska, Řecka a Srbska. Protože mürzstegské dohody obsahovaly ustavení o tom, že při úpravě správních okresů se má přihlížet k jazykovým poměrům, rozvíjeli představitelé jednotlivých národností náruživé agitace, v nichž odůvodňovali nároky na takovou či jinou hranici atd.

Nesnáze při uskutečňování reforem byly jednak zapříčiněny postojem Německo, které se společného postupu pěti států v Cařihradě nezúčastnilo a které od r. 1897 vystupovalo jako „přítel“ Turecka, jednak nedostatečnou pravomocí generálního guvernéra a hlavně pak nedostatkem finančních prostředků. Velmoci — především Anglie — proto naléhaly na Portu, aby byla provedena pro makedonské vilájety „finanční reforma“. Turecká vláda měla snížit počet svého vojska v Makedonii a rozšířit vybírání daní i na vilájet drinopolský pro účely správních reforem v Makedonii. Německo a Itálie zprvu nechtěly takto „obmezovat“ práva sultánova, ale dne 13. července 1905 podaly všechny velmoci Portě společné vyzvání o daňové reformě. Anglie, kde veřejné mínění podněcované skupinou „přátel Balkánu“ (bratři Buxtonovi) tlačilo vládu k ráznějšímu postupu v Turecku, prosadila u velmocí nové, tentokrát ultimativní podání, podepřené navíc námořní demonstrací (té se neúčastnilo Německo).

Sultán na základě toho sice k úpravě daňové soustavy svolil, ale zároveň žádal, aby ozdravení financí jeho říše bylo provedeno i zvýšením dovozních cel: k tomu bylo třeba souhlasu velmocí. Rusko a Anglie byly pro to, aby se zvýšeného výnosu použilo k provádění reforem v Makedonii, Německo zase navrhovalo, aby se tohoto výnosu použilo k financování stavby bagdadské dráhy — a proti tomu protestovala Anglie. A tak se v Makedonii pokračovalo víceméně ve starých kolejích. Zatímco velmoci se radily o daňové reformě v turecké říši, které by zajistily úpravu soudnictví v makedonských vilájetech, „*v kraji tekla dále krev v četných potyčkách vojska s komity ...*“ (Josef Šusta).

Neshody velmocí ve věci reforem a odpor Porty proti těmto reformám, stejně tak i nové nepokoje v Makedonii — to vše dávalo vládám sousedních balkánských států naději, že „*v nedlouhé době přece jen přijde vhodná příležitost k brannému zakročení ve prospěch týraných soukmenovců a vysvobození jejich z turecké poroby*“. (Josef Šusta) Rusko a Rakousko-Uhersko sice upevňovaly dohodu o status quo na Balkáně z roku 1903 novým jednáním o tajné smlouvě v říjnu 1904 (tzv. smlouva o přátelské neutralitě), ale zatím v Bulharsku a také v Srbsku zesílilo slovanofilství a prosazovaly se tendence dohody o společném postupu vůči Makedonii nebo i proti Turecku. Srbský král Petr Karadjordjević a bulharský kníže Ferdinand Koburský se sešli nejdříve dne 14. května 1904 v Niši, potom v Bělehradě i v Sofii. V obou zemích zesílily projevy za srbsko-bulharské sbratření, a to na základě hesel o jihoslovanské pospolitosti. Výsledkem těchto schůzek panovníků a nálad za sbratření byla dohoda mezi oběma státy o celní unii, která měla vstoupit v platnost v únoru 1906, jež vyvolala pobouření vládnoucích kruhů rakousko-uherské monarchie.

Této nové orientace ve vztazích mezi jihoslovanskými státy využilo Srbsko k upevnění a rozšíření činnosti srbofilských čet v Makedonii. Bulharsko pokračovalo v této činnosti prakticky neustále. Ale také Řecko zintenzivnilo činnost svých ozbrojených oddílů v Makedonii. A tak v letech 1905—1906 docházelo v Makedonii k novým vzájemným bojům. V roce 1907 nabyly tyto boje tak povážlivých forem, že se ministři zahraničních věcí Ruska a Rakousko-Uherska rozhodli v září 1907 zakročit společnou verbální notou v Sofii, Bělehradě a Aténách proti podněcování vzájemných nepokojů v makedonských vilájetech ze strany vlád tří balkánských států. Zároveň se velmoci obracely i do Cařihradu s žádostí o urychlení provádění reforem v soudnictví.

V těchto vnitřně a zahraničně politických podmínkách začaly revoluční síly v Makedonii obnovovat svou činnost a především svou organizaci VMORO, promýšlely možnosti, cíle a metody dalších bojů proti turecké vládě. Porážka povstání pochopitelně vyvolala v makedonském prostředí i jinde na Balkáně skepsi a při stanovování nové taktiky došlo k rozporům. Jedni trvali nadále na probulharském zaměření dalšího boje v Makedonii,

jiní odmítali taktiku „věrchistů“ a zdůrazňovali svébytnost Makedonie atd. Tu druhou linii prosazoval v časopise „Revoljucionen list“ (1904—1906) D. Hadži Dimov, který obhajoval zásadu federativního uspořádání příštího autonomního celku Makedonie a Odrinska — a navíc navrhoval užívat hesla o zařazení Makedonie do celobalkánské federace. Tuto ideologii přijímal a prosazoval ve VMORO Jane Sandanski, který spolu s jinými představiteli VMORO zdůrazňoval, že musí jít o „Makedonii pro Makedonce“. Kongres VMORO v Rile v říjnu 1905 přijal program přípravy všenárodního boje proti turecké moci tak, aby ozbrojené povstání bylo závěrečným aktem přípravné revoluční činnosti. Výchozím principem tohoto boje měla být zásada, že je třeba odporovat snahám za rozdělení Makedonie mezi balkánské státy. Ale ani rílský kongres neupevnil řady VMORO natolik, aby se zabránilo určitému rozpadu této organizace v následujícím roce: v jejích řadách měli nadále silný vliv „věrchisté“, tedy příznivci připojení k Bulharsku. Vzájemné rozpory mezi makedonskými revolucionáři nabývaly forem, které budily v Evropě odpor, neboť byly často řešeny vraždami oponentů.

Východní otázka v roce 1908 a 1909. Mladoturecký převrat a anexe Bosny a Hercegoviny

Vedle „makedonské otázky“ začala hrát v evropské části osmanské říše významnou úlohu i „albánská otázka“. Albánci, především muslimové, kteří zastávali řadu vysokých funkcí ve vojsku a státních úřadech v osmanské říši, využívali svých pozic k podpoře svého etnika proti nárokům Řeků a Slovanů. O Albánce, kteří zejména ve své ghegské (severní větvi), žili pevně zakotveni v rodovém a kmenovém systému a neměli příliš státní vědomí, projevíly zájem již před rokem 1878 Rakousko-Uhersko a pak i Itálie. Oba státy se sice později zavazovaly ke společnému postupu v „albánské otázce“, ale přitom promýšlely vlastní expanzivní záměry „na tureckém pobřeží Jadranu“ — tedy na území obývaném Albánci.

Podobně jako v minulosti využívala osmanská říše i před rokem 1908 rozporů mezi velmocemi a mezi sousedními balkánskými státy: tyto rozpory umožňovaly prodlužovat trvání jejího panství na Balkáně i jinde. Toto konstatování platí především o Rakousku-Uhersku a Rusku, které byly nejvíce zainteresovány na Balkáně, částečně i o Itálii. Anglie pak měla nadále velký zájem, aby se Rusko nedostalo v držení Úžin. Porta zejména spoléhala na Německo, které, jak jsme již v minulé přednášce ukázali, usilovalo o to, aby získalo v Turecku svého spojence, jenž mu umožní pronikat k Persii anebo i k Indii — tedy proti Anglii. Formou německého pronikání do osmanské říše bylo úsilí o výstavbu tzv. bagdadské železnice. Německo proto, jak jsme již zdůraznili, nepostupovalo v roce 1903 proti Turecku a naopak dávalo Cařihradu najevo svou přízeň proti „vměšování“ Ruska, Anglie aj. Naopak zahraničně politická orientace Porty na Německo dráždila Anglii, která v letech 1904 až 1905 vystupovala zvláště iniciativně s nátlakem na Portu v záležitosti reforem v Makedonii a Trákii. Anglie pochopitelně sledovala v osmanské říši především vlastní zájmy v Egyptě: v roce 1906 se dostala s Tureckem do konfliktu v otázce egyptsko-turecké hranice na Sinaji.

V letech 1904—1907 se stávaly poměry na Balkáně z hlediska evropské politiky méně vážné, ne-li vedlejší. Rusko-japonská válka, revoluce v Rusku, „marocká otázka“ a z ní vyplývající německo-francouzské napětí — to vše bylo v popředí zájmů státníků, politiků a „veřejného mínění“. Balkánské problematice bylo i v letech 1904—1907 nejbližší Rakousko-Uhersko především tím, že drželo (okupovalo, ale ještě nevlastnilo) Bosnu-Hercegovinu a že v jeho státě žilo 6 miliónů Srbů a Chorvatů. Další Jihoslované, tentokrát již víceméně srbského původu a vědomí, žila v samostatném Srbsku (2,6 mil.), Černé Hoře (300 000) a také na území osmanské říše (v tzv. Starém Srbsku, tedy v Novopazarském sandžaku a na území dnešního Kosova a v oblasti kolem Skopje a částečně i v severozápadní Makedonii — asi 300 000). Třebaže mezi Srby a Chorvaty v habsburské monarchii docházelo k třenicím,

žila v jejich řadách starší idea sjednocení všech Jihoslovanů. Někteří západoevropští autoři se tehdy na přelomu 19. a 20. století zabývali touto ideou a přáli sjednocení všech Srbů či všech Jihoslovanů — což bylo namířeno zejména proti habsburské monarchii. Obavy z růstu jihoslovanské ideje a zvláště obavy z velkosrbské ideje zesílily ve Vídni a v Pešti po roce 1903, kdy srbská vláda začala dávat najevo, že chce v zahraniční politice postupovat podle zásady „Balkán balkánským národům!“. Předseda srbské vlády Nikola Pašić se zabýval záměry, podle nichž mělo být dosaženo spojení Srbska a Černé Hory a také dohody s Bulharskem o rozdělení Starého Srbska a Makedonie; promýšlelo se snad i rozvíjení národní propagandy v Bosně a mezi Jihoslovany v Rakousko-Uhersku. Na jednání Srbska a Bulharska o uzavření celní unie odpovědělo Rakousko-Uhersko Srbsku v roce 1906 celní válkou. Vídeňský a pešťský tisk spustil kampaň proti „všivým Srbům“. Šéf rakousko-uherského generálního štábu Conrad von Hotzendorf začal připravovat plán válečného přepadení Srbska: tak chtěl rozřešit i domácí „jihoslovanskou otázku“. Nový rakousko-uherský ministr zahraničních věcí, baron Alois Lexa z Aehrenthalu, dosavadní velvyslanec v Petrohradě, chtěl pokračovat v „balkánské politice“ nadále spolu s Ruskem, aby tak zabránil případné ruské podpoře Srbsku. Rusko ze známých důvodů (porážka od Japonska a revoluční vření doma) rovněž nemohlo na Balkáně postupovat samostatně. Rakousko-Uhersko očekávalo od Ruska podporu pro svůj záměr definitivně připojit Bosnu-Hercegovinu. Zároveň však promýšlelo Rakousko-Uhersko vlastní postup na Balkáně bez konzultace s Ruskem. Rakousko-uherská vláda připravovala zesílení svého hospodářského pronikání na Balkán a do osmanské říše a plánovala stavbu železniční trati z Bosny přes novopazarský sandžak do Mitrovice, která by zajistila spojení z Vídně přes Bosnu do Soluně mimo Bělehrad.⁵ Návrh této trati a pak následující ruské návrhy stavby trati od Dolního Dunaje na Jadran přes Makedonii i Srbsko nebo Albánii rozvířily v roce 1908 „železniční otázku“, která se stala začátkem nového promýšlení a jednání o „východní otázce“.

„Železniční otázka“ a mladoturecká revoluce

Ještě v září 1907 vedli ministři zahraničních věcí Ruska a Rakouska-Uherska ve Vídni jednání o prodloužení mürzstegské dohody (o společném postupu na Balkáně) do roku 1914 a společně zakročili v Aténách, Sofii a Bělehradě proti „podněcování nepokojů“ v Makedonii vládami tří balkánských států. Tato jednání dokonce znepokojila německou vládu; v Berlíně se obávali, že se připravuje společný postup proti Turecku, vůči kterému vedlo Německo politiku podpory a ochrany. Ministr Aehrenthal prohlašoval, že bude nadále pokračovat ve společném postupu s Ruskem na Balkánském poloostrově, ale záměry Rakouska-Uherska proti Srbsku, proti němuž vedla Vídeň od roku 1906 ostrou kampaň a také celní válku, narušovaly vztahy mezi habsburskou monarchií a Ruskem. Projevem protisrbských záměrů a zároveň i pokusem o vlastní politiku Rakouska-Uherska na Balkánském poloostrově měla být právě i stavba železnice z Bosny do Makedonie přes novopazarský sandžak. Zřízení této železniční trati, která by se napojila na trať ze Sarajeva do Charvátska a dále na Vídeň, by zajistilo spojení Vídně do Soluně mimo Bělehrad a zároveň by učinilo konec srbským nadějím na územní rozšíření směrem na jih přes novopazarský sandžak. Srbsko zase naopak počítalo s možností, že bude postavena železniční trať někde od dolního toku Dunaje přes Srbsko směrem k Jadranu s vyústěním buď v Černé Hoře, nebo na

⁵ Ze Soluně dosáhla železnice dnešní severomakedonské metropole Skopje v roce 1873. Vzápětí pak začaly stavební práce na trati do Mitrovice, které byly dokončeny v roce 1874. V Mitrovici trať končila, na osmanskou železniční síť byla napojena z jihu. Jednalo se o první trať na území Kosova. Její výstavbu financovala společnost Compagnie générale pour exploitation des chemines de fer de la Turquie d'Europe, jejímž hlavním vlastníkem byl baron Moric Hirsch. Jakkoli se nakonec projekt trati do Bosny (dodnes) neuskutečnil, výstavba trati ze Skopje do Mitrovice přinesla lepší ekonomický rozvoj východní části Kosova. Díky železnici se z malé osady stal např. Uroševac (Ferizaj) skutečným městem.

území Albánců. Vídeň měla od roku 1878 právo na umístění několika vojenských posádek a také stavbu silnic v novopazarském sandžaku. Otázka trati se tedy zdála být jednoduchá. Vídeňská vláda si zajišťovala Vídeň již v květnu 1907 souhlas pro stavbu zmíněné trati v Berlíně a potom i v Cařihradě. Sultán Abdul Hamid II. povolení ke stavbě železnice dal, ale vyhradil pro Turecko zastoupení ve správě provozu. Rakousko-uherský ministr zahraničních věcí pak na oplátku vyjádřil tehdy sultánovi *ochotu „pomáhat Turecku ve všech otázkách týkajících se Balkánského poloostrova“*. Rakousko-Uhersko (a také Německo) dalo tehdy sultánovi najevo, že nebude nutit Portu k provádění reforem v Makedonii. Rakousko-Uhersko a Německo se takto vzdaly politiky *„porušování turecké suverenity v Makedonii“*. O svém záměru stavět železniční trať z Bosny do Makedonie Vídeň Petrohrad neinformovala. Možnosti železničního spojení v jihovýchodní Evropě ze západu na východ nebo ze severu na jih byly sice v odborných kruzích v Rakousku nebo v Rusku a jinde diskutovány již před rokem 1907, ale o konkrétních jednáních rakousko-uherské vlády z konce roku 1907 se v Evropě nevědělo. Honosný projev barona Aehrenthala z konce ledna 1908 o záměru rakousko-uherské vlády postavit trať z osady Uvac v Bosně (v níž byla zakončena Bosenská východní dráha ze Sarajeva, která byla ovšem úzkorozchodná) do Mitrovica vzbudil proto v evropských zemích překvapení, podezření anebo i pobouření. Rakousko-uherský ministr zahraničních věcí sice představoval stavbu trati Uvac–Mitrovica jako obchodně podnikatelskou záležitost a ujišťoval, že Rakousko-Uhersko nehledá na Balkáně žádné územní výboje, ale na druhé straně Aehrenthal prohlásil, že habsburská říše musí mít „náležitý podíl na mohutné výměně hospodářských statků, rozvíjející se mezi východem a západem přes Cařihrad a Úžiny“ (vzhledem k tomu, s jakými obtížemi ovšem byla realizována úzkorozchodná trať do Uvace, lze o hospodářském významu trati pochybovat). Aehrenthal zároveň ohlásil úmysl postavit trať z Kotoru do Černé Hory, aby tak zdůraznil dopravně hospodářské cíle těchto železničních projektů, ale v zahraničí se na tyto rakousko-uherské záměry reagovalo nevrle. Komentáře některých evropských časopisů upozorňovaly na to, že možná nebo určitě jde o „rakouskou koloniální politiku“.

Nejen v Bělehradě (kde si okamžitě uvědomovali protisrbské záměry), ale i jinde na Balkáně a také v Evropě se ozvaly „hlučné protesty“. Angličané byli pobouřeni, protože poznali, že se Rakousko vzdává politiky reforem v Makedonii, a protože viděli v návrhu stavby trati Uvac–Mitrovica jeden z nástrojů německé politiky směřující přes Turecko do Asie. Toto podezření přebírali i ve Francii. Itálie, ač člen Trojspolku, nelibě nesla rakousko-uherský návrh, který se dotýkal jejich úmyslů s územím Albánců.

Nejvíce ovšem byli pobouřeni v Petrohradě. Ruské ministerstvo zahraničních věcí ještě dva dny před Aehrenthalovým vystoupením vypracovalo pro cara zprávu o situaci na Balkáně, v níž doporučilo jednat o společném postupu s Rakousko-Uherskem proti snahám balkánských států rozdělit Turecko. Po 28. lednu 1908 se však v Rusku reagovalo na Aehrenthalův projev vyhlášením „konce dohody mürzstegské“ apod. Ministr zahraničí carského Ruska v letech 1906–1910 Alexandr Petrovič Izvorskij (mimochodem první ministr zahraničí, který neměl hraběcí titul, Izvorskij odvozoval svůj původ z polské zemanské rodiny) navrhoval, aby se v „turecké politice“ začalo spolupracovat s Velkou Británií. Jenže Rusko nebylo připraveno ani vojensky, ani ekonomicky k politice, která by mohla vyvolat evropskou válku, a proto vláda rozhodla, aby se proti rakousko-uherskému návrhu stavby trati přes novopazarský sandžak zakročilo nejdříve diplomaticky. Zároveň se navrhlo, aby byla na Balkáně postavena železniční trať z některého albánského přístavu směrem k Dunaji.

V březnu 1908 v souvislosti s touto otázkou navrhovala Anglie velmocím, aby bylo Turecko donuceno provádět v Makedonii takové reformy, které se některým pozorovatelům jevily tak významné, jako by šlo již o odtržení Makedonie od Turecka. Německo a Rakousko-Uhersko anglické návrhy zásadně odmítly. Ale ani Rusko nebylo ještě ochotno jít přímo s Anglií. Ještě v dubnu 1908 naznačoval Izvorskij Aehrenthalovi (ostatně i on pocházel z nižší

šlechty, do hraběcího stavu byl povýšen až v roce 1909 za svoje zásluhy během anexe Bosny a Hercegoviny) možnost nového projednání „balkánské otázky“. Zároveň však Rusko navázalo styky úzké styky s Anglií a ve dnech 9—10. června 1908 došlo v Revalu ke schůzce Edvarda VII. s Mikulášem II. Ale ani po této schůzce nepřerušilo Rusko své styky s Rakouskem-Uherskem. A protože Vídeň odpověděla na ruské návrhy z konce dubna ve věci dunajsko-jadranské dráhy kladně a sama navrhla obnovit rakousko-ruskou dohodu, považovala ruská vláda za možné pokračovat v dalších jednáních s vídeňskou vládou. Ve svém stanovisku ze dne 2. července 1908 sdělovala ruská vláda do Vídně, že nadále považuje za možné zachovat v jihovýchodní Evropě status quo a že změny v ustanoveních Berlínské dohody z roku 1878 ve věci Bosny-Hercegoviny a novopazarského sandžaku jsou otázkou všech signatářů. Zároveň dala ruská vláda Vídní najevo ochotu dohodnout se o vzájemných ziscích na Balkáně.

V červenci 1908 ovšem přestávala být „železniční otázka“ v Makedonii aktuální. Do „východní otázky“ totiž zasáhl činitel, o němž se sice v Evropě ledacos vědělo, ale s nímž velmoci nepočítaly jako s faktorem bezprostředně působícím: v Cařihradě došlo k převratu. Hnutí nespokojenosti proti sultánovi, využívané a podněcované spolkem „Jednota a pokrok“, o němž jsme již hovořili, nabývalo v osmanské říši postupně od konce roku 1907 stále větší význam. Je zajímavé, že mladoturci měli svou mocenskou základnu zejména v Makedonii (ostatně, v Soluni se také v roce 1881 narodil Mustafa Kemal, pozdější hrdina od Dardanel a zakladatel novodobé Turecké republiky), kde také připravovali své vystoupení proti absolutistické moci sultánově s cílem obnovit ústavu z roku 1876 a vytvořit z Turecka opět jednotný a silný stát. Záměry Rakouska-Uherska se stavbou železnice přes novopazarský sandžak a diplomatická jednání velmoci o Balkáně, hlavně pak neustále obnovované požadavky o provedení reform v Makedonii — to vše pobuřovalo národní cítění turecké inteligence a důstojnictva, z nichž především se skládali příznivci mladotureckého hnutí. V červenci 1908 se postupně vzbouřily vojenské posádky v Resně, Bitole a pak v Soluni — a také posádka v Cařihradě se vyslovila pro mladoturky. Dne 24. července 1908 sultán kapituloval a vyhlásil ústavu.

Zprávy o průběhu „mladoturecké revoluce“ — o všeobecném nadšení lidu a o sbratřování národností v Makedonii — vyvolaly v Evropě dojem, že v Turecku dochází nebo brzy dojde k zásadním změnám ve státě a že snad bude možno řešit dosavadní napětí mezi Turky či Osmany a křesťanskými i jinými netureckými národy. Už na kongresu spolku „Jednota a pokrok“ v Paříži v roce 1907 byli přítomni i Arméni, Arabové a Židé. V čele odbojných důstojníků makedonských posádek byli i Albánci, s jejichž druhy ve Skopji se sbratřovali i představitelé srbských komitů. Mladoturecký převrat podpořili i někteří představitelé Vnitřní makedonské revoluční organizace pod vedením Jane Sandanského. V převratových dnech se zdůrazňovala v Makedonii hesla za sbratření muslimů a křesťanů proti sultánovi i proti evropským státům, které byly obviňovány, že usilují o rozbití jejich (muslimů i křesťanů) společné vlasti (Turecka). Poslední dny v červenci 1908 vskutku probíhaly v Turecku, zejména v Makedonii, ve znamení hesel: „*A' žije svoboda, bratrství a jednota!*“ Přebírat v Cařihradě měl za následek změnu postojů velmoci k východní otázce a konkrétně k Turecku. Velká Británie dala nyní najevo, že považuje provádění reform v Makedonii pod mezinárodním dozorem za zbytečné. Ani Rusko nebylo převratem znepokojeno: hodnotilo ústavní změny v Cařihradě především jako porážku německé orientace sultánovy vlády. Sociálního obsahu mladoturecké revoluce se neobávali ani v Rusku, ani jinde. Nový turecký premiér (velkovezír) Kjamiľ paša nevyhlásil žádné radikální změny. Vedení mladoturků pak brzy po 24. červenci vypustilo ze svého programu příliš radikální sociální požadavky. Nicméně požadavky po upevnění státu naopak byly velmi radikální.

Znepokojeni proto byli v Německu, ale zejména v Rakousku-Uhersku, protože mladoturci začali okamžitě agitovat za „*vyproštění Bosny-Hercegoviny z rukou rakouské*

okupace“. Také sousední balkánské státy necítily žádné nadšení pro mladotureckou revoluci. Řecko se cítilo ohroženo hesly mladoturků „za záchranu Kréty“ a v Bulharsku se reagovalo rovněž nepřátelsky na volání z Cařihradu „za upevnění lenních vztahů Bulharska k mocím sultánovně“. Jen v Srbsku se ozvaly hlasy, aby cařihradský parlament obeslali i obyvatelé Bosny-Hercegoviny. Nešlo však o protiturecké, ale především o protirakouské projevy.

Rakousko-uherská vláda, která právě v roce 1908 přemýšlela, kdy a jak určí státoprávní poměr Bosny-Hercegoviny, se rozhodla, že provede co nejdříve anexi těchto dvou bývalých tureckých provincií (získaných Berlínskou smlouvou v roce 1878). Ministr vojenství, známý Conrad von Hötzendorf, chtěl dokonce zahájit i válku proti Srbsku a neváhal by vést válku i proti Itálii: změny v Turecku a celkové postavení Ruska po porážce s Japonskem a po revolučních letech 1905—1907 považoval Hötzendorf za výhodnou příležitost pro řešení „balkánských záležitostí“. Své záměry s Bosnou-Hercegovinou chtělo Rakousko-Uhersko uskutečnit tak, aby s nimi Rusko souhlasilo. Proto rakousko-uherská vláda odpověděla na memorandum ruské vlády z 2. července 1908 a projevila dne 27. července souhlas s návrhem Ruska na stavbu dunajsko-jadranské železniční dráhy. Navíc pak rakousko-uherská vláda nabídla Rusku tajnou „přátelskou výměnu názorů o Cařihradu a o území i úžinách k němu přiléhajících“. Přípravu k nové rakousko-ruské dohodě o rozdělení vlivu na Balkáně domlouvali ministři zahraničních věcí obou států na známé schůzce na zámku tehdejšího rakousko-uherského vyslance v Rusku (a pozdějšího ministra zahraničí), hraběte Leopolda Berchtolda, v Buchlovicích ve dnech 15.—16. září 1908. Rekonstrukce rozmluv, které známe ve verzi rakouské a ruské, je sice obtížná, ale přece jen lze říci, že se oba státníci domluvili na tom, že Rusko a Rakousko nebudou odporovat zrušení lenních závazků Bulharska vůči Turecku a možnému spojení Kréty s Řeckem, že Rusko dalo souhlas k rakouské anexi Bosny-Hercegoviny (podle ruské verze záznamů ovšem za předpokladu, že s tím budou souhlasit všichni signatáři Berlínské smlouvy) a že Rakousko zase uznalo právo Ruska proplouvat Úžinami. Rusko pak navíc hodlalo navrhnout Rakousko-Uhersku, aby za souhlas s anexí Bosny a Hercegoviny Srbsko a Černá Hora dostaly určité územní zisky: mezi oba státy by byl rozdělen novopazarský sandžak a Černá Hora by zlepšila své západní hranice na hercegovské straně. Oficiálně však představitelé Ruska a Rakouska-Uherska vyhlášovali tehdy na podzim 1908 „blahovolný postoj“ svých říší vůči novému režimu v Turecku: „nové Turecko“ se mělo konečně stát jedním z prvků „evropského světa“.

Anexe Bosny-Hercegoviny a rakousko-srbské napětí

Třebaže se v německorakouském tisku a také jinde v Evropě objevily již v září 1908 zprávy o tom, že Rakousko-Uhersko hodlá „dořešit“ poměry v okupované Bosně-Hercegovině, přece jen způsobilo oficiální vyhlášení anexy těchto provincií překvapení. Manifest císaře Františka Josefa I. z 5. října 1908, v němž oznámil rozšíření své suverenity i na Bosnu a Hercegovinu, a pak následující částečná mobilizace rakousko-uherské armády (s cílem zajistit „vnitřní klid“, pravý cíl byl ovšem namířen proti Srbsku) vyvolaly v západní Evropě a také v Rusku velký rozruch. A pochopitelně nejvíce a nepřátelsky reagovali na tento manifest v Cařihradě: mladoturecká vláda odpověděla prudkou protirakouskou agitací. Obě západoevropské velmoci, Anglie a Francie, pak daly mladoturecké vládě najevo, že nepovažují za právoplatné žádné územní a jiné změny ve vztahu k Turecku, pokud nebudou schváleny účastníky Berlínské dohody z r. 1878. Zároveň se jmenované státy snažily svolat konferenci, která by posoudila rakousko-uherskou anexi Bosny a Hercegoviny.

Mezinárodní situace se anexí zhoršila. Anexe Bosny a Hercegoviny vyvolala pobouření zejména Srbsku. Tam již ve dnech 5. a 6. října došlo k „živelnému výbuchu národního rozhořčení“: v bělehradských ulicích se protestovalo „proti loupeži obou srbských zemí“ (odkazují zde na program Načertanije Iliji Garašanina ve svých skriptech, kde se mluví o tom, co jsou „srbské země“). Veřejné mínění v Srbsku bylo tehdy odhodláno „zúčtovat se

středověkým, rozkladu propadlým státem habsburským“. I v Srbsku byli povoláni záložníci činné služby, zprvu možná proti případným „*nerozvážným činům mas*“, ale dne 10. října 1908 bylo rozhodnuto provádět „*vojenská opatření pro zajištění země*“. Tato opatření a také horečnatá diplomatická činnost srbské vlády v celé Evropě dávaly bojechtivým hlavám ve Vídni argumenty pro „*konečné řešení*“ — pro válku proti Srbsku, kterou navrhoval a připravoval Conrad von Hötzendorf. V Evropě tak začalo období, kdy válka v důsledku anexe Bosny-Hercegoviny Rakouskem-Uherskem, v důsledku napětí mezi habsburskou monarchií a Srbskem a v důsledku právě v roce 1908 dokončeného rozdělení Evropy na dva politicko-vojenské bloky — se stávala reálnou hrozbou.

Zároveň s provedením anexe Bosny-Hercegoviny prohlásila bulharská vláda svou úplnou nezávislost na Turecku. Mladoturecký režim, který si dal přesně opačný úkol, pochopitelně reagoval na toto prohlášení velmi rozhorleně. V Evropě dokonce vznikala dojem, že by snad mohlo dojít i k válce mezi Tureckem a Bulharskem.

V Srbsku totiž nabylo rozhořčení proti Rakousku takového rozsahu, že velmoci — Anglie, Francie, Itálie a Německo — dokonce protestovaly 18. listopadu 1908 proti vyhlášení bojové pohotovosti srbské armády a proti vytváření dobrovolnických čet, které byly ze Srbska vysílány do Bosny. 20. listopadu 1908 v důsledku toho povolala rakouskouherská vláda čtyři ročníky záložníků!

Postoj velmocí a také domácí kritika vedly rakousko-uherskou vládu k tomu, aby řešila „*bosensko-hercegovskou krizi*“ dohodou s Tureckem. V lednu 1909 nabídla Vídeň turecké vládě finanční náhradu za Bosnu.

V polovině března 1909 se napětí mezi Srbskem a Rakouskem prohlubovalo. Nebezpečí války vrcholilo v posledních osmi dnech března 1909. Dne 26. března podal sociálně demokratický klub společný pilný návrh, aby rakousko-uherská vláda pokračovala v úsilí o udržení míru. Vláda byla donucena prohlásit, že si válku nepřeje, ale oslabila toto své tvrzení dodatkem, že v případě ohrožení státu ustupovat nebude. Až teprve koncem března nebezpečí válečné srážky Rakouska-Uherska a Srbska pominulo. Na nátlak velmocí — včetně Ruska, které prostředkovalo — uznalo Srbsko anexi Bosny-Hercegoviny: tak „*bylo odstraněno nebezpečí války*“. Výstižný komentář nálad z konce března 1909 podal tehdejší sociálně demokratický redaktor (a později poslanec Říšské rady a po vzniku ČSR jeden ze zakladatelů československé komunistické strany) Bohumír Šmeral: „*Hazardní hra, k níž dal na podzim 1908 podnět baron Aehrenthal a jež po šest měsíců s napínavostí kriminálního románu byla hrána diplomaty evropských velmocí..., skončila tedy prozatím bez katastrofy.*“